

Прегледни рад

УДК: 746.3:391.2(497.11)”19” ;
069.51:39(497.11)*Ирена Филеки*

КОСОВСКИ ВЕЗ – ДРУШТВЕНИ ЗНАЧАЈ

Апстракт: Полазећи од тога да је потребно бележење садашњих и доскорашњих радова етнолога–музеалаца, и с обзиром на новоуспостављене инструменте заштите народне културе кроз увођење појма нематеријалног културног наслеђа, разматра се косовски вез као елемент материјалне културе, уз знања која га прате. Узете су у обзир и друштвено-политичке прилике везане за изграђивање косовског мита, али и употреба традиције у стварању представе народне културе са одређеним побудима. Осим карактеристика које се утврђују на основу предмета из збирки Етнографског музеја у Београду, изложена су и знања која допуњују извођење косовског веза, а до којих се дошло истраживањем на терену. За формирање и широко прихватање косовског веза од важности су место веза у васпитању женске деце кроз предмет Ручни рад, као и потреба за јачањем народносне свести и неопходност изграђивања стандардизоване националне културе.

Кључне речи: *косовски вез, предмет Ручни рад у школама, женске занатске школе, Београдско женско друштво, економски значај народне ношње и рукотворина, Коло српских сестара, косовски мит, изграђивање националне културе*

У избору теме истраживања у раду етнолога–музеалаца и предмета којима се она осликава – било да они већ постоје у музеју или се набављају, захваљујући активностима кустоса, и чине доступним јавности – уочава се и тежња да се искорачи из прошлости у савремена збивања, и да се прикаже оно што се доскоро догађало око нас, и што још увек траје до данашњег дана. „Слика савремене културе која се данас формира за будућност“ (Гавриловић 2007: 25), односно њени делићи који ће се активностима колега музеалаца допуњавати, показале да смо ипак свесни потребе бележења садашњости и изазова који она носи.

Узимајући у обзир успостављање концепата културе у које спада нематеријално културно наслеђе, и, у складу с тим, успостављање инструмената заштите популарне или народне културе,¹ отварају се могућности за нова преиспитивања културе, али и за истраживања културних елемената на чији значај треба указати на локалном, националном и међународном нивоу. С једне стране, тако схваћена култура – као што је то показано у Ковенцији о заштити нематеријалног културног наслеђа – постаје предмет расправа; с друге стране, њеном применом пружа нам се прилика да неке од тема буду додатно истражене и популаризоване, уз развијање схватања о њиховом значају и о важности њиховог очувања у заједницама где су ти културни феномени присутни (уп. Матић 2011: 128).

У нашем случају то је прилика да се укаже на културни елемент као што је *косовски вез* – тип веза познат и рађен у прошлости, али и данас – који је важан тим пре што је још увек могуће забележити његову праксу. Иначе, косовски вез је један од елемената нематеријалног културног наслеђа који је предложен за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Републике Србије у категорији „Знања“.²

С обзиром да се текстилу – као делу материјалне културе који треба истраживати свеобухватније – придаје све више значаја, важно је да се испитивањима обухвате и осветле шири историјски процеси настанка текстила, али и процеси који су уско историјски повезани са свакодневним животом (уп. Воџаџић 1997: 138). У то се уклапа етнографско-музеолошко бављење најширим контекстом културе, односно бављење неким њеним елементима и предметима као носиоцима значења (Гавриловић 2007: 81). Због тога је врло важно имати у виду друштвене и политичке прилике у Србији, које између осталог омогућују настајање косовског мита, изузетно присутног у српској култури. Иначе за разумевање ове теме од значаја је то да вез – као сегмент домаће текстилне радиности,³ односно народне уметности⁴ – почетком 20. века постаје предмет интересовања истраживача, али не само ради описивања и проучавања, већ и ради употребљавања. Циљ употребе био је стварање „репрезентативног модела народног стваралаштва, намењеног широј публици“ (Новаковић 2003), са одређеним побудама.

¹ Мисли се на Конвенцију о заштити нематеријалног културног наслеђа усвојеној на Генералној конференцији УНЕСКО-а 2003 године.

² Нематеријална културна баштина Србије: Имплементација конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа у Републици Србији; www.icom-see.org

³ *Домаћа текстилна радиност* је термин којим се означава текстил ткан, често и везен, који су жене у оквиру сопственог домаћинства израђивале (уп. Цветковић 2006: 271).

⁴ По једној од обухватнијих дефиниција народна уметност се сматра за укупно „ликовно обликовање које је настало у селу и које је намењено селу“ (Петровић, Прошић Дворнић 1983: 19).

Косовски вез и његове карактеристике

Под косовским везом подразумева се вез израђиван на текстилним предметима, између два светска рата, претежно у градовима Србије. Карактеришу га стилизовани комплексни мотиви, свођење на основну технику којом се изводио вез, али и верно преношење традиционалних орнамената. Он се визуелно, по техникама, материјалима и орнаментима, разликује од традиционалних везова српског сеоског становништа с Косова. Опстао, спорадично до данас, он не представља само украс, већ указује на дубља значења и, уз то везан, значај који му се приписивао и који му се још увек придаје. Као полазиште за разматрање ове теме послужиће музејска грађа из збирки и Документације Етнографског музеја, али и подаци о овој врсти веза који су забележени приликом теренских истраживања,⁵ као и подаци из штампе (*Политика* – Недељни додатак *Магазин*, *Везиља*).

Косовски вез се израђује на различитим предметима текстилног покућства, првенствено на онима којима се украшавао стамбени простор. Извођен је и на деловима женске савремене одеће, као што су хаљине и блузе, али и на деловима женске традиционалне ношње у Шумадији, и то млађе варијанте.⁶ По техникама израде, материјалима и орнаментима, овај вез нема пуно сличности с традиционалним везовима српског становништва с Косова, од којих су најпознатији и најбогатији они који су рађени на платненим деловима српске женске ношње – кошуљама – које сврставају у један од најлепших везова у бившој Југославији (Васић 1986: 3).⁷ (сл. 1, 2)

Косовски вез, као специфична врста веза, досад је етнолошки документован само у Војводини, истраживањем текстилне збирке Етнолошког одељења Музеја Војводине (Новаковић 2004: 162).⁸ Према резултатима ових истраживања, порекло косовског веза доведено је у везу с радом градских трукера и с могућношћу набавки и преношења на платно косовских мустри у њиховим радњама. Наводи се да је код Срба у Војводини ова врста веза била веома цењена, и сматрала се симболом српског везилачког умећа (Новаковић 2004: 162). У Етнографском музеју у Београду постоји 13 предмета који према стручној обради садрже косовски вез. То су предмети који припадају, углавном, текстилном покућству, и делови су збирки „Текстилно

⁵ Теренска истраживања обављена су у Новом Саду 2011. године; то су интервјуи с везиљама које негују у свом раду овај вез у удружењу „Вредне руке“ Новог Сада.

⁶ Према фотографијама из документације Етнографског музеја (Прошић Дворнић 1989: 31).

⁷ Традиционалним везовима српског становништва с Косова бавили су се многи аутори „вероватно подстакнути његовом изузетном лепотом“, према речима Оливере Васић (1986: 3).

⁸ Као аналоган косовском везу наводи се мотив „булке у житу“, који се јавља такође између два светска рата код мађарског становништва у Војводини. Овај мотив везује се за време обновљеног романтизма и поновне популарности народних мотива, и то у крајевима где се мађарска ношња напушта. Овај мотив се изводио на некој врсти реконструкције ношње, тј. на такозваном националном костиму.

покућство“ и „Вез и чипка“. Везени украс, углавном, чине геометријски и стилизовани биљни орнаменти тамнијих боја (смеђе, зелене, плаве, бордо, жуте, оивичени најчешће линијом веза црне боје, ређе смеђе), али и реалистични мотив – божур (интензивне црвене, зелене и жуте боје). Кад су геометријски орнаменти у питању уочавају се – осим врло стилизованих квадрата, вишеугаоника, кружних облика са ситним детаљима унутар или наставцима, који су сведени на геометријске слике (сл. 3, 4) – и орнаменти по угледу на мотиве са сеоских кошуља из Македоније, углавном, Скопске Блатије (сл. 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11).⁹

Ови везови су изведени технички углавном типом *веза по писму*, а главне технике су: *бод за иглу, исписара, ланчанац* – којима се оивичава мотив, и *раван бод, бод за попуњавање, покрстица, прутац* – којима се он испуњава. Према подацима из музејске документације, један од предмета, украсни јастук с орнаментом *косовски божур с пупољцима* (сл. 12), израђен је 2001. године по узору на јастуке који су се користили између Првог и Другог светског рата у Петровцу на Млави. С обзиром на праксу која је постојала, назив *косовски* односи се и на технику веза којом је мотив извезен. У питању су различите технике пуњења и оивичавања.

Највећи број предмета за које постоје подаци, израђен је између два светска рата. Већина ових предмета припада српском становништву. Изузетак су две јастучнице пореклом из Призрена, чији су власници били Албанци католици, а које су, по подацима добијеним од њих, назване такође *косовским везом*. Они се донекле разликују од осталих по томе што је орнамент комплексан – флорални, геометризован. (сл. 13) Оно што је заједничка карактеристика ових предмета, изузимајући јастук с косовским божуром, јесу технике и начин израде – мотив оивичен црним, а затим пуњен.

О примени косовских орнамената на шумадијској ношњи, и то млађој варијанти са сукњом (Prošić Dvornić 1989: 31), можемо да говоримо, на жалост, само на основу фотографија жена у ношњи и делова њихове одеће, углавном кецеља, мада се слични орнаменти називу и на кошуљама. (сл. 14, 15) Структурне промене које је народна ношња Шумадије претрпела током 19. и 20. века подразумевају увођење нових одевних предмета, по угледу на градску одећу, између осталог и кецеље. Израђивана од индустријских материјала, она замењује прегачу и омогућава извођење орнамената везом, од којих се најчешће помињу цветни орнаменти (Prošić Dvornić 1989: 14). У случају ношњи из села Брезовац код Аранђеловца, које су фотографисане 1937. године, у називу једне од фотографија помиње се новији вез на

⁹Од мотива са сеоских кошуља из Скопске Блатије најчешћи орнаменти су: *амајлије* (облика троуглова), *жељкорке* (облика осмоуглова с наставцима), *провези* (вертикално распоређени ситни орнаменти) и *водњанке* (већи комплексни геометријски орнаменти). *Народни мотиви из Југославије – Скопска Блатија, Албум мотива из збирке Бенсон* – публикација која је решењем министра просвете под П. Бр. 44644/34 од 3. јануара 1935 одобрена за коришћење у основним, грађанским, средњим и стручним школама (уп. Крстева 1975).

кецељама; на основу изгледа везеног украса, можемо да говоримо о косовском везу са стилизованим орнаментима.¹⁰

На основу особености веза на предметима из збирке – од оног који је најраније настао, највероватније 1933. године, у светлијим и тамнијим нијансама смеђе боје (сл. 16), до предмета који су израђени касније у више боја, укључујући и, после рата израђени, јастук с божурима – може се говорити о већим и мањим стилским разликама међу овим предметима. Међу предметима на којима украс чине геометријски орнаменти, уочавају се мотиви стилизовани у већој мери и они где се препознаје велика сличност с традиционалним мотивима са сеоских кошуља. *Косовски божур с пупољцима* издваја се у односу на геометријске орнаменте, и представља стилски засебну целину. Иначе, већ уочена разлика у изгледу мотива, у коју се уклапају предмети косовског веза из збирке Етнографског музеја, формулисана је као подела на: стилизовани косовски вез – геометријски мотиви везени пригушеним бојама, и на његову декаденцију, односно рурализацију – тзв. „пуњење ружа косовским везом“, као други облик који се јавља углавном после Другог светског рата (Новаковић 2004: 162). Други, новији облик косовског веза, у ствари, сведен је само на технике којима се мотив испуњава, па је у употреби до данас израз *пуњење* или *израда* мотива *косовским везом*, односно *косовским бодом*. Разлог због кога се у периоду између два светска рата *пуни вез* или *пуњевина* назива *косовским* али и *народним везом* Оливера Васић, ауторка изложбе „Вез на сеоским женским кошуљама Косова и Метохије“, налази у чињеници да промене које доживљава традиционални вез на косовским кошуљама у првим деценијама 20. века своде вез само на употребу срмене нити, а „највише измена је претрпела техника косовског веза. Исписана површина попуњавана је готово само *пуним везом* – *пуњевином*“ (Васић 1986: 11). Оно што се не наглашава посебно, а што следи као закључак, јесте то да је таква врста сведеног сеоског косовског рада преузета и проширена и у осталим крајевима Србије, са обједињујућим називом који упућује на њено порекло.

Осим техничких, везиле поседују знања о косовском везу која потврђују његову важност и јединственост. Косовски вез се још назива и *стари српски вез* по Старој Србији, старом називу Косова,¹¹ и има своја, особена, својства. Препознаје се по карактеристичним бојама – „бојама јесени“ (браон, старо злато), розе, „краљевски плавој“ и бордо (боји крви) – као и по ивицама извезеним црним или браон концем. Мирне боје веза објашњавају се тиме да су косовски везови некад рађени вуном која је фарбана природним бојама, тако да јарких боја – каквих има кад је конач за вез у питању – није било.¹²

¹⁰ У питању су стаклени негативи фотографија из Документације Етнографског музеја у Београду, које је снимио Петар Ж. Петровић 1937. године, у шумадијском селу Брезовац, бр. 16252, 16253, 16255 и 16256.

¹¹ Казивачице: Сека Живанов из Сремских Карловаца, Марија Драгишић из Петроварадина.

¹² Казивачица: Марија Драгишић.

Косовске мустре постају пожељне и тражене у новим друштвеним околностима које су омогућиле стварање нове врсте орнамената, терминологије и значења која им се приписују. Њихово усвајање може се схватити тек ако се имају у виду следећи чиниоци: важност улоге веза и његових традиционалних вредности у васпитању женске деце, затим неопходност јачања народносне свести у формирању српске државе, те, касније, потреба за стварањем стандардизоване националне културе.¹³

Такође, и сам вез српског становништва на Косову – кога аутори издвајају по декоративности и лепоти, а грађа коју наводе говори о разноврсности везеног украса, богатству његових орнамената и терминологије – могао је да представља инспиративну основу за настајање косовског веза. Велики број сачуваних одевних предмета и везених фрагмената одеће српског становништва с Косова у Етнографском музеју у Београду, говори о изузетној разноврсности орнаментике, терминологије, али и о великом интересовању за сакупљање и чување везова с Косова и Метохије.¹⁴

Организовани рад на омасовљавању косовског веза

Успостављање српске државе текло је као и у осталим државама на Балкану поистовећивањем нације с територијом и прихватањем идеализованог облика државе–нације. Изграђивање државе тог типа и институција по узору на европске прате процеси стварања националне културе и идентитета, што је најчешће подразумевало обједињавање језика, народне културе, верских симбола и сећања на славну средњовековну прошлост и државу; то је могло да утиче и на разне врсте стваралаштва, па и на текстилну радиност и вез.

Формирањем српске државе и изграђивањем модерног друштва, стварају се општи услови који омогућавају осамостаљивање женског становништва укључујући постепено стицање права на школовање. У засебним школама које су законом предвиђене за женску децу током шестогодишњег образовања, поред општих предмета уведен је и Ручни рад, као једна од активности. У оквиру Ручног рада учило се плетење, шивење и вез.¹⁵ Овај наставни предмет је постојао у школама од средине 19. до средине 20. века.

¹³ Види: Naumović (1994: 96); Prošić Dvornić (2006: 75).

¹⁴ Као пример наводимо збирку *Вез и чипка* Етнографског музеја у Београду, која од 1122 везених предмета колико их има из Србије садржи 629 с Косова и Метохије. Од тога је 460 предмета сакупљено активностима Београдског женског друштва и Кола српских сестара. Укидањем ова два удружења, етнографски предмети који су им припадали додељени су 1947. године Етнографском музеју.

¹⁵ Види: Trgovčević (2002: 255); Павловић Лазаревић (2003: 10)

Конкретније одређивање програма предмета Ручни рад у нижим основним школама, прописано наставним планом и програмом из 1891. године, везано је, између осталог, за бригу о очувању националног наслеђа и његовом неговању. У упутствима за извршавање овог програма сугерише се да се туђински називи материјала за рад и називи везани за израду замене српским називима, а посебна пажња је требало да се посвети нашем народном плетењу, везу и ткању.¹⁶

Омогућавање усавршавања знања и потпунијег школовања водило је ка увођењу средњег образовања за девојке, и то оснивањем Више женске школе у Београду 1863. године. Оснивање Раденичке школе настаје као резултат напора Београдског женског друштва, првог удружења жена у Србији, основаног 1875. године. Ово удружење је деловало на више поља: хуманитарном, просветном и националном, а један од циљева деловања је и рад на „очувању традиционалне домаће женске радности и унапређењу занатства“ (уп. Корићанац, Танеска 1995: 9). Оно што је сматрано за највећу вредност Друштва била је његова улога „чувара народних рукотворина као народног блага“ с институцијама у чијем је оснивању учествовало, а то су поред Раденичке (занатске) школе, први женски лист *Домаћница*, као и Пазар Београдског женског друштва, који је служио за продају производа женске народне радности (Станков 2003: 25). У Раденичкој школи уводи се учење веза и то белог веза, веза у боји и веза златом 1885. и 1886. године, јер је утврђена велика потражња за везовима; а у једном од одељења школе помиње се, између осталих везова, и израда косовских и старосрбијанских (исто 12). У периоду после Првог светског рата обновљен је рад Раденичке школе, а назив промењен у Женска занатска школа. Брига за очувањем старих народних мотива у везу изродила је Курс за израђивање народних мотива при Продужној женској занатској школи, у оквиру кога су народни мотиви везени на одевним предметима. У Вишој женској занатској школи ученице су израђивале народне везове према узорцима које је обезбеђивало Министарство трговине и индустрије (Корићанац, Танеска 1995: 19–20).

После оснивања Више женске школе, током следећих деценија, почињу с радом средње женске школе других струка, па тако 1900. године почиње с радом Женска учитељска школа, затим и Трговачка школа (Trgovčević 2001, 2002: 257). Осим националних вредности, схвата се и економски значај и важност народне ношње и рукотворина, па су учитељице и у школи и у оквиру женских друштава радиле на њиховом очувању (Станков 2003: 37). У женској учитељској школи предмет Ручни рад био је прописан наставним планом од првог до трећег разреда. Поред упознавања с кројењем, шивењем, и са украшавањем одеће – и то употребом различитих техника веза – ученицама су представљани народни мотиви. Водило се рачуна и о практичној страни: о њиховој разради, слагању боја и о могућностима њихове примене (Станков 2003: 37). У женској учитељској школи, у завршној години учења

¹⁶ Павловић Лазаревић 2003: 13.

Ручног рада посебна пажња се обрађала проучавању традиционалних мотива. Програмом наставног плана из 1931. године било је предвиђено поступно упознавање с народним орнаментима и њиховом израдом, најпре са онима из најближе околине и затим из других крајева, јер се сматрало да је то најбољи начин да се развије интересовање за домаћу радиност (*исто*). Било је предвиђено да се разменом међу ученицама остварује упознавање с орнаментима из других крајева. Тако се, осим очувања домаће женске радиности, постизало повезивање и зближавање припадница других народа и националних мањина из различитих крајева Краљевине, чему се и тежило. Претпоставља се да је то утицало на ширење и популарисање одређених мотива за израду, најчешће у везу, који су на тај начин прихватани и израђивани у различитим крајевима земље. Мотив *косовски божур* наводи се као пример шаре која је била распрострањена и често примењивана (Станков 2003: 38).

Раду на националном плану и на очувању народне традиције свој допринос пружа Коло српских сестара, које је основано 1903. године. Поред хуманитарних и културно-просветних активности, имало је за циљ неговање „традиционалне народне културе путем преношења, очувања, усавршавања и популаризовања народних рукотворина“, остварајући га формирањем Секције за вез (Савић 2009: 121). Уочавањем тржишне вредности ручних радова и чињенице да њихова израда може да омогући зараду сиромашном сеоском становништву, Коло српских сестара оснива женске занатске школе широм Србије где су постојали огранци Кола српских сестара (Савић 2009: 121).

Предмет Ручни рад и одвијање наставе прате и врсте приручника; према примерцима из Документације Музеја, „приручници“ садрже цртеже народних орнамената, њихове називе и технике (сл. 17, 18), објашњења за израду.¹⁷ Уз поменуте приручнике, две публикације објављене после Другог светског рата посвећене везу – и то једна општијег карактера, а друга посвећена везу Македоније и Косова и Метохије – у форми уџбеника, говоре о опстајању интересовања за примену мотива традиционалног веза и о сврси такве активности: „Наши народни везови могу наћи још увек широку примену на украсним предметима у нашим кућама, као на пример на милеима, јастуцима, столњацима, застирачима итд., а често и на деловима женске и дечије одеће“ (Ђурић 1954: 6; Хаџи Ристић 1969).

¹⁷ У Документацији Етнографског музеја постоје две збирке мотива, једна публикована под називом *Народни мотиви из Југославије – Албум народних мотива из збирке Бенсон – Скопска Блатија*, ил.н.12221, с одобрењем из 1935. за употребу у III и IV разреду основних школа, грађанским школама, у нижим разредима средњих школа и у стручним школама. Друга збирка мотива под називом *Албум цртежа орнамената Зинаиде Бенсон 1930*, ил.н.2028/1-15. садржи руком рађене цртеже у боји народних орнамената из Скопске Блатије – Блатски вез и са Косова – Косовски вез, са називима орнамената, детаљним цртежима на којима се виде технике веза и боје, и напоменом која садржи препоруку за примену расписом Краљ. Банске управе у женским занатским школама Вардарске бановине из 1932. године.

Могућа тумачења

Разлози да се косовски вез прихвати и његова израда и употреба омасови, могу се сагледати као део процеса који су опстали до данас, а који подразумевају коришћење традиције с одређеним циљем. Једноставно названа употреба традиције везује се за формирање српске државе и нације у модерном смислу и од тада постаје стална појава. Реч је о „историјском процесу дугог трајања током кога се из неколико кључних извора и кроз стална препричавања и препевавања, записивања, заборављања, превредновања, измишљања и употребе којим прибегавају различити друштвени слојеви, изграђује оно што бисмо данас могли назвати корпусом српске традиције“ (Naumović 1994: 95–96). Као начин јачања свести о припадности народу, употреба традиције ојачавала је и одбрану народа под туђинском влашћу. Ови процеси употребе традиције су текли и неконтролисано, али су и свесно вођени „одозго“.

Посебно обраћање пажње на неговање народног веза, народне терминологије, упознавање с народним мотивима и њиховом применом кроз школске програме, с једне стране, говори о одређеној политици власти и о свести да се тиме могу остварити виши национални циљеви. С друге стране, ти циљеви су остваривани различитим начинима, као нпр. путем штампе, захваљујући активностима женских удружења, али и активностима појединаца, што би, такође, могло да се схвати кроз процес друштвене контроле. „Истраживања су показала да појединци усвајају идеје и врше оно што сматрају одабиром, мислећи да су њихови, а да у ствари произлазе из институционализованог начина управљања културом у готово сваком друштву“ (Жикић 2004: 58).

Богата пракса очувања традиционалних начина украшавања текстилних предмета, на шта упућују наведени примери, имала је удела у стварању основе за „нови“ начин рада, какав је био косовски вез. Сам избор косовских мотива и њихово често извођење, може се разумети увидом у историјске и политичке догађаје који су били важни за формирање и очување српске државе и нације у 19. и 20. веку; поред тога, важни су и покушаји успостављања везе са средњовековном историјском и духовном прошлешћу. И вез као важна женска активност имао је своју улогу у комплексном процесу као што је формирање националног идентитета.

За разумевање општих друштвених околности које претходе настанку косовског веза потребно је имати у виду чврсто везивање за богату косовску традицију, што је нарочито присутно у другој половини 19. века. Историјске прилике у којима се држава и народ налазио захтевале су чврсту потпору у облику националног мита конструисаног око косовског циклуса епске народне поезије. У духу утврђивања ослободилачких намера „косовска традиција постаје све популарнија, а Видовдан се све чешће помиње, тако да ће шездесетих година ући у речник дневне патриотске публицистике, а главни политичко-књижевни лист у Београду зваће се *Видовдан*“ (Роповић 2007:

157). Највероватније у том периоду Косовска битка, мит око ње изграђен, и видовдански култ постају средишњи елементи српске националне традиције. Косовски мит добија централно место у духовном животу Србије, што води ка обједињавању целокупног стваралаштва у његовом окриљу. Под косовским митом се подразумева цео културни комплекс, односно систем песама и прича, с којим су врло блиско повезане материјална и духовна култура (Nedeljković 2006: 156). Успостављајући јединство у духу стварања нове државе, видовдански култ је првих деценија 20. века омогућио окупљање не само српског грађанства него и сељаштва, које је чинило велику већину српског народа (Porović 2007: 168).

У периоду изграђивања српске државе и свега што она подразумева, после ослобођења од османске власти, долази до потребе за јачањем припадности заједници, а самим тим до потребе за утемељивањем националне културе „јер се само помоћу заједничког културног кода могао почети да гради осећај припадања једном тако апстрактном ентитету као што је нација“ (Prošić Dvornić 2006: 75). Било је неопходно успоставити осећање припадања јединственој држави и нацији на симболичким основама, односно симболичким заменама (Bandić 2008: 48). Припадност народу је било потребно дочарати у свим видовима живота, па тако и у одевању, уређењу унутрашњости стамбеног простора, стварајући оперативне карактеристике које су од *косовског веза* чиниле препознатљив симбол. Тако, традиционалне функције које је текстилно стваралаштво имало у друштву, уступају место новим функцијама – комерцијалној и политичко-пропагандној „с обзиром на потребе виших друштвених слојева“ (Новаковић 2003: 82–83). Из тог разлога, оригинални мотиви традиционалног косовског веза постају изузетно упрошћени, а техничко извођење сведено на неколико карактеристичних бодова.

Крајем 20. века обнавља се интересовање за косовски вез – његову израду и популаризацију. Такво пробуђено интересовање прате опште прихваћена објашњења о његовој старости, карактеристикама и њиховим значењима. Косовски мит и његов значај, с обновљеном улогом у неопходној националној консолидацији у периоду распада социјалистичке Југославије, огледају се у бројним наводима оних који се данас баве изразом косовског веза и покушавају да га објасне. Тако се сматра да је све до Другог светског рата, „таквим везом ... негована историја српског народа и у породицама на подручју Војводине, посебно оним чији су преци дошли у ову равницу за време сеоба под Арсенијем Чарнојевићем и касније“.¹⁸ Један од израђивача који се у исто време бави и проучавањем ове врсте веза објашњава почетке свог интересовања и бављења косовским везом: „Пресудан је био дан кад је у Сремској Каменици 1989. обележавано 600 година од Косовске

¹⁸ „Нит дубоких корена“, *Политикин недељни Магазин*, 13. 04. 2008. У чланку, појединости о косовском везу сазнају се из разговора са Стеваном Зарином из Новог Сада, који се бави изразом везова, али и њиховим проучавањем.

битке. Када сам видео да људи масовно купују и најобичније ситнице које представљају део наше традиције, обузела ме је неодољива жеља да, уместо уљем на платну, почнем да косовским везом 'осликавам' иконе, грбове и понеки пејзаж.¹⁹ Косовски вез се у овим популарним објашњењима директно повезује са српским средњим веком, али и с коптским и византијским текстилним стваралаштвом.²⁰

Као главни орнаменти у косовском везу наводе се *црвени божури*, пошто су, према народном предању, израсли после битке на Косову пољу. Користећи најчешће црвену боју, везиле су желеле да истакну како су цветови изникли из тла натопљеног крвљу изгинулих српских јунака, а повезаност са жалашћу над поразом у Бици на Косову огледа се и у ситним орнаментима у облику суза и црном нити око сваког мотива.²¹ Према једној од легенди о постанку црвених божура, божур је некада био само беле боје, али је на Косову пољу од српске витешке крви постао црвен (Рељић 1989: 58). У часопису *Везиља*, објављиваном у Загребу у периоду између два светска рата, да би се дочарало како се уметност као што је вез највише развила на Косову, објашњава се да је Косово поље „свето поље, извор наших народних пресама, Мајке Југовића, Косовске дјевојке. Као што је слијепи гуслар прелио сву своју бол у гулама јаворовим, тако су жене прихватиле кудеље и вретена, да испреду нит за везива, која су израђена са пуно чемера, туге и боли.“²² Актуелност наведених вредности које косовски вез представља, дочарава речима председница Удружења „Вредне руке Новог Сада“, Марија Драгишић: „Да смо ми више певали косовске песме, везли косовски вез не бисмо данас имали потребу да спомињемо да је Косово Србија. Косово би било Србија, овако је само српска душа и српски бол који је Косово уткало у свој вез, а ја тај вез желим да сачувам.“²³

Орнаменти имају своја значења и „то кажу људи са Косова да сваки косовски мотив прича причу.“²⁴ Тако је један од орнамената с називом *косовски цвет* подељен као Косово и Метохија на два поља црвено и плаво, и симболизује поделу и данашњу ситуацију на Косову, а кружићи су божури који представљали пале српске војнике.²⁵ (сл. 19) Стилизоване шаре на столњаку „са симболиком Косова ... заправо су симболи који причају целу причу о Боју на Косову. Зато онај који уме да их чита на столњаку препознаје девет Југовића, бојне шанчеве, кондире с вином итд. Божур је, према предању, никао из крви јунака, овде симболично представљене црве-

¹⁹ Исто

²⁰ Исто

²¹ Исто

²² *Vezilja*, br. 9, septembar, Zagreb 1932

²³ Цитат исказа из разговора вођеног током округлог стола у оквиру Етно-сусрета у Нишкој Бањи 6. 12. 2008. године.

²⁴ Казивачица: Марија Драгишић

²⁵ Према речима Марије Драгишић, овај мотив је добијен из Сремских Карловаца од породице досељене с Косова.

ним квадратићима“ (Јовановић Марковић 2002: 23). (сл. 20, 21) Углавном се везиље слажу у томе да мотиве и њихове оригиналне облике треба поштовати заједно с бојама, колико нијансе памучних конаца доступних у продаји то дозвољавају. Уводећи, на пример, у употребу јарке боје конаца, или оне у више нијанси исте боје, орнамент више нема „косовску душу“ и престаје да буде стари српски вез.²⁶

Косовски вез, као један од елемената обновљеног косовског мита, појављује се крајем 20. века првенствено у домену удружења и појединаца, и то највише у Војводини; као једино удружење жена које је активно у очувању косовског веза рађеног у градовима,²⁷ јавља се удружење из Петроварадина.²⁸

* * *

Косовски вез, као посебан вид веза који се јавља у граду, може да се разуме као „нови“ вез прилагођен промењеним условима и односима у друштву. Извођен новим материјалима, компонован од нових и већ познатих елемената, он добија симболичка значења и знања која се стално богате и допуњавају. Тако он постаје и симбол везе с богатом историјском прошлошћу, али и са екстремним политичким околностима које су захватиле социјалистичку Југославију у време њеног распада, крајем 20. века, када се поново обнавља митско значење Косова за српски народ.

Литература

- Bandić, Dušan. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Beograd, 2008.
- Bonifačić, Vjera. О polisistemskoj teoriji, folklorizmu i suvremenim pristupima istraživanju teksta. *Narodna umjetnost* 34 (2). Zagreb, 1997.
- Васић, Оливера. *Вез на сеоским женским кошуљама Метохије и Косова*. Београд: Етнографски музеј у Београду, 1986.
- Гавриловић, Љилана. *Култура у излогу: ка новој музеологији*. Београд: Етнографски институт САНУ. Посебна издања 60, 2007.
- Ђурић, Олга. *Народни вез*. Београд, 1954.

²⁶ Казивачица: Марија Драгишић

²⁷ Постоје удружења на Косову која се баве неговањем традиционалних сеоских косовских везова.

²⁸ Удружење „Вредне руке Новог Сада“ из Петроварадина у исто време је и један од предлагача косовског веза за упис у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа, и чувар те традиције.

- Жикић, Бојан. Након свега човек. Значај примена савремених етнолошких и антрополошких теорија и метода у истраживању балканских култура. *Етно-културолошки зборник 9*. Сврљиг, 2004.
- Јовановић Марковић, Милица. *Вез*. Београд, 2002.
- Крстева, Ангелина. *Македонски народни везови*. Скопје, 1975.
- Корићанац, Татјана, Танеска, Љиљана. *Београдско женско друштво 1875–1941*. Београд: Музеј града Београда, Педагошки музеј, 1995.
- Матић, Милош. Концептуализација културе у херитолошкој парадигми. *Антропологија 11* (1). Београд, 2011.
- Naumović Slobodan. Upotreba tradicije – politička tranzicija i promena odnosa prema nacionalnim vrednostima u Srbiji 1987–1990. U: Prošić Dvornić, Mirjana (ur.) *Kulture u tranziciji (Cultures in transition)*. Београд: Plato. 1994, 95–119.
- Nedeljković Saša. Mit, religija i nacionalni identitet: mitologizacija u Srbiji u periodu nacionalne krize. *Etnoantropološki problemi* (nova serija) 1. Београд, 2006.
- Новаковић Катарина. *Истраживање народних текстилних рукотворина код Срба крајем 19. и почетком 20. века*. Магистарски рад (ментор: проф. др Бранко Ђупурдија). Београд: Филозофски факултет, Одељење за етнологију и антропологију. 2003.
- Новаковић Катарина. Одлике народног веза у Војводини. *Рад музеја Војводине 46*. Нови Сад, 2004.
- Павловић Лазаревић, Гордана. *Основне школе, Везак везла мома млада... настава женског ручног рада*. Београд: Педагошки музеј, 2003.
- Петровић, Ђурђица, Прошић Дворнић, Мирјана. *Народна уметност*. Београд, Загреб, 1983.
- Popović, Miodrag. *Vidovdan i časni krst*. Београд, 2007.
- Prošić Dvornić, Mirjana. *Narodna nošnja Šumadije*. Biblioteka „Narodne nošnje Jugoslavije“. Zagreb: Kulturno prosvjetni sabor Hrvatske, 1989.
- Prošić Dvornić, Mirjana. *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Београд, 2006.
- Рељић, Љубомир. *Косовска легенда у народном стваралаштву*. Београд: Етнографски музеј у Београду, 1989.
- Савић Јелена. Коло српских сестара – одговор елите на женско питање. *Гласник Етнографског музеја 73*. Београд, 2009.
- Станков Љиљана. *Женске стручне школе, Везак везла мома млада ... настава женског ручног рада*. Београд: Педагошки музеј, 2003.
- Trgovčević, Ljubinka. *Žene kao deo elite u Srbiji u 19. veku. Otvaranje pitanja. Dijalog povjesničara – istoričara 2–4*. Herceg Novi, Zagreb, 2001, 2002.
- Хаџи Ристић, Мара. *Збирка мотива из Македоније, Косова и Метохије*. Београд, 1969.
- Цветковић Марина. Допринос Савке Суботић проучавању традиционалне текстилне радиности. *Гласник Етнографског музеја у Београду 70*. Београд, 2006.

Извори

Нематеријална културна баштина Србије – Имплементација конвенције о заштити нематеријалног културног наслеђа у републици Србији, www.icom-see.org

Народни мотиви из Југославије – Скопска Блатија, Албум мотива из збирке Бенсон – публикација која је решењем министра просвете под П.Бр. 44644/34 од 3. јануара 1935. одобрена за коришћење у основним, грађанским, средњим и стручним школама

Албум цртежа орнамената Зинаиде Бенсон 1930, Документација Етнографског музеја у Београду, ил. н. 2028/1-15

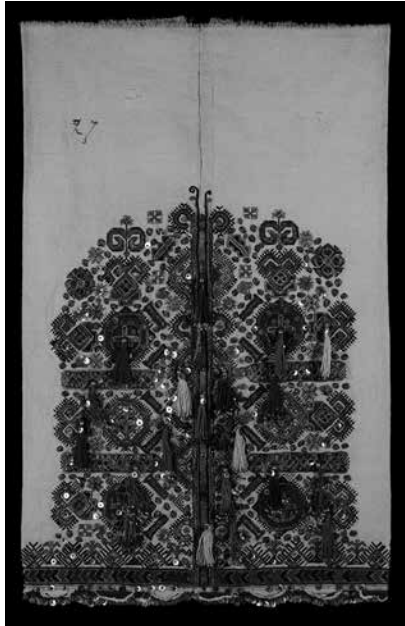
„Нит дубоких корена“, *Политикин недељни Магазин*, 13. 04. 2008. *Vezilja*, br. 9, Zagreb 1932.

Irena Fileki

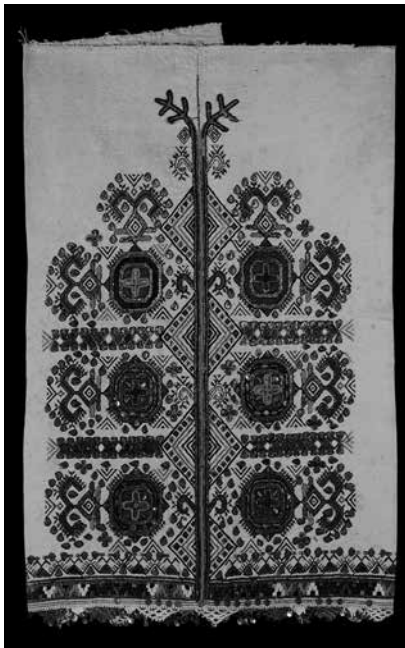
KOSOVO EMBROIDERY – SOCIAL SIGNIFICANCE

Summary

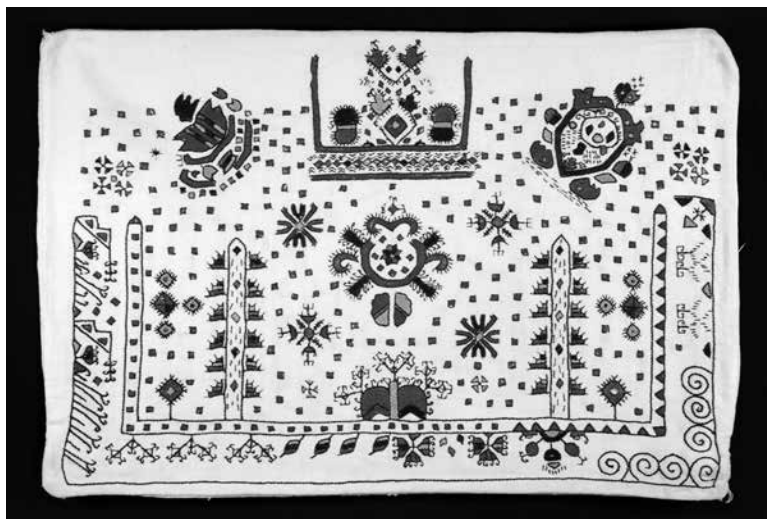
Kosovo embroidery, the well-known type of needlework, is important even today as it is still practiced. It is one of the elements of the intangible cultural heritage that has been nominated for inscription in the National Registry of Intangible Cultural Heritage of the Republic of Serbia in the category of knowledge. Kosovo embroidery is “newly created” embroidery that occurred mostly in Serbian cities in the interwar period. According to techniques, materials and certain ornaments, it is different from traditional embroidery of the Kosovo Serb rural population. Having survived, sporadically to this day, it is not a mere ornament, but it points to a deeper meaning and significance. The very selection of the more frequently used Kosovo motifs can be understood by considering historical and political events of essential importance for the formation and preservation of the Serbian state and nation in the 19th and 20th centuries, while attempting to establish a connection with the Medieval historical and spiritual past. As an important women’s activity, embroidery might have played a role in the complex process such as the formation of the national identity. As a special type of embroidery that occurred in the urban environment, Kosovo embroidery can be understood as the “new” embroidery adapted to the changed circumstances and relations in the society. Executed in different types of materials, composed of new and old elements, it acquires new, symbolic meanings and knowledge that are constantly enhanced. Thus it becomes a symbol of connections with the rich historical past that still exists thanks to the fact that it is still practiced.

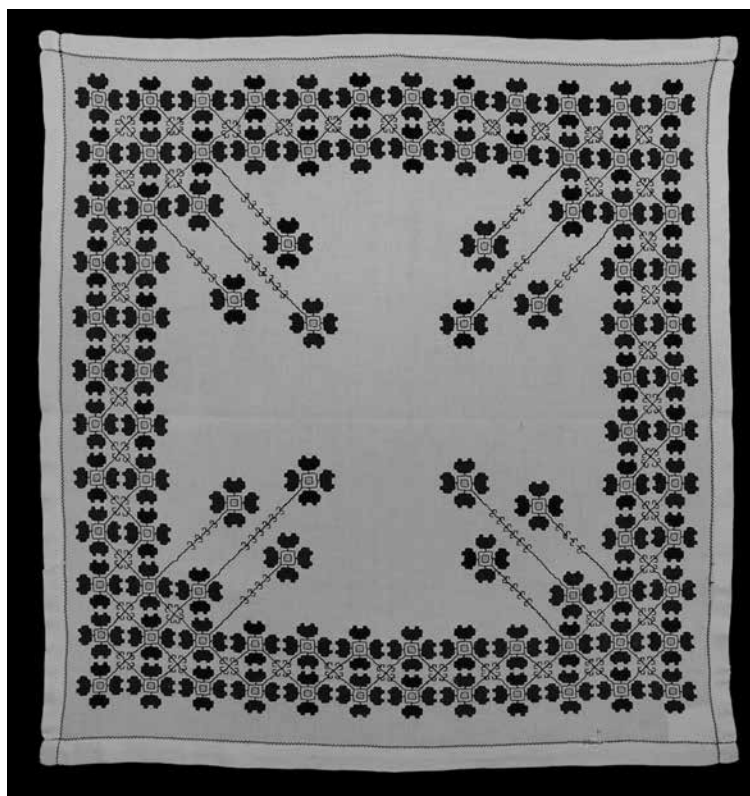
Слика 1. Вез с рукава женске кошуље, Косово, друга половина 19. века, инв. бр. 24303

Слика 2. Вез с рукава женске кошуље, Косово, друга половина 19. века, инв. бр. 24295

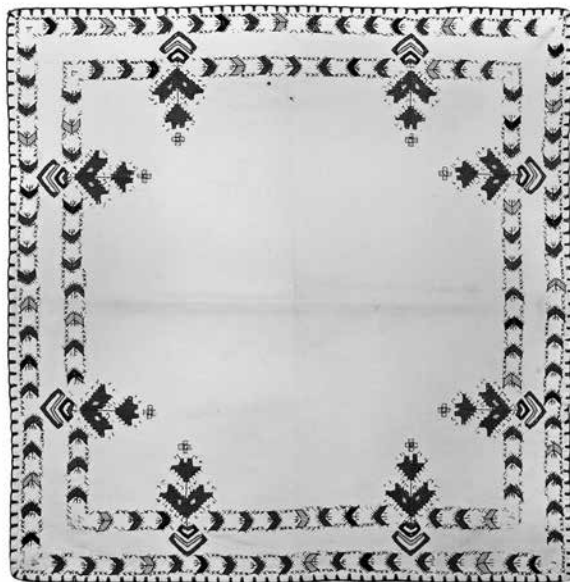
Слика 3. Јастучница, Карађорђево, Бачка Топола, 1939. или 1940. година, инв. бр. 46983

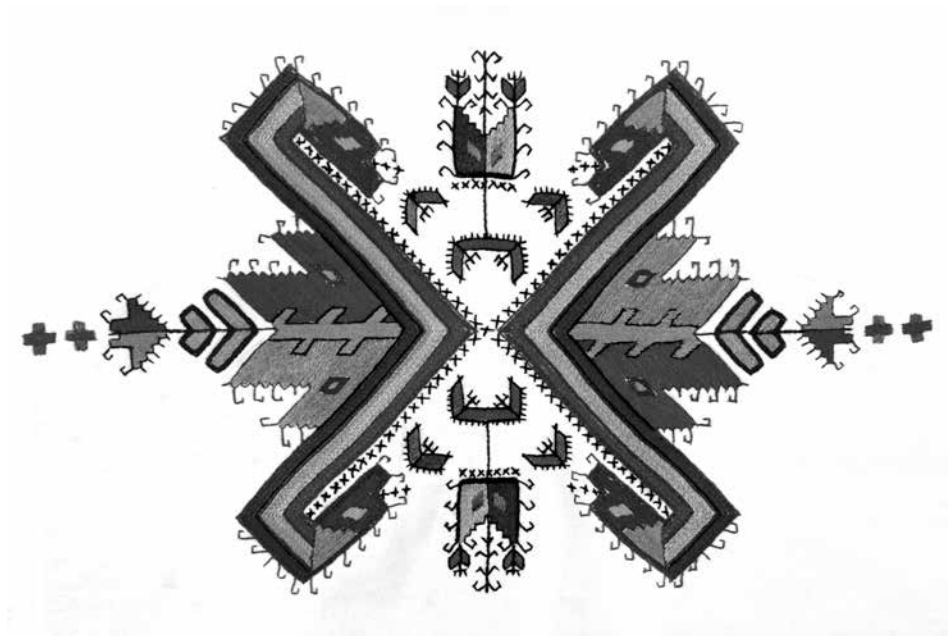
Слика 4. Стољњак, Београд, тридесете године 20. века, инв. бр. 45444

Слика 5. Столњак, Лесковац, инв. бр. 49128

Слика 6. Миље, Карађорђево, Бачка Топола, 1939. или 1940. година, инв. бр. 46986

Слика 7. Примерак веза, инв. бр. 46266

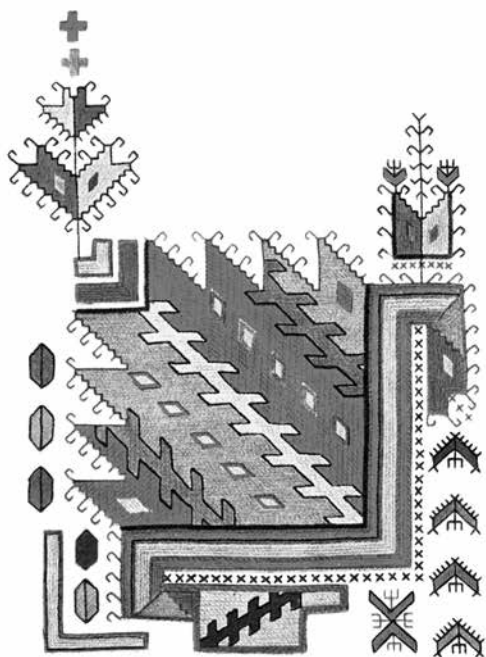
Слика 8. Орнамент са женске кошуље из Скопске Блатије – амајлија

Слика 9. Орнамент са женске кошуље из Скопске Блатије – жељкорка

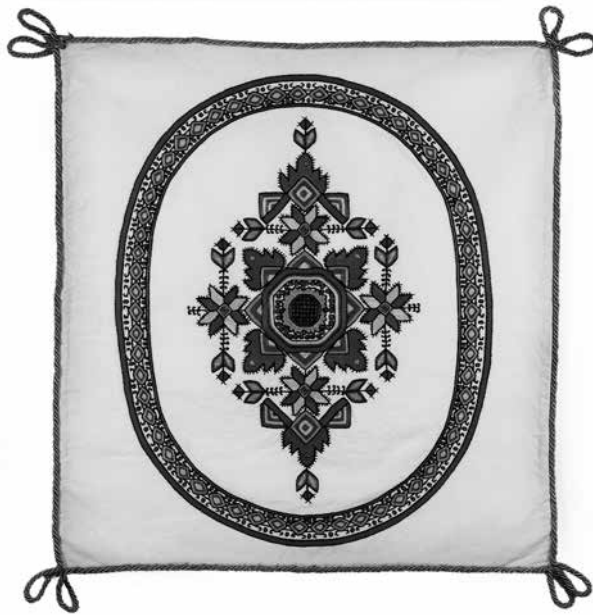
Слика 10. Орнаменти са женске кошуље из Скопске Блатије – провези

Слика 11. Орнамент са женске кошуље из Скопске Блатије – водњанка

Слика 12. Јастуче, Петровац на Млави, 2001, инв. бр. 44386

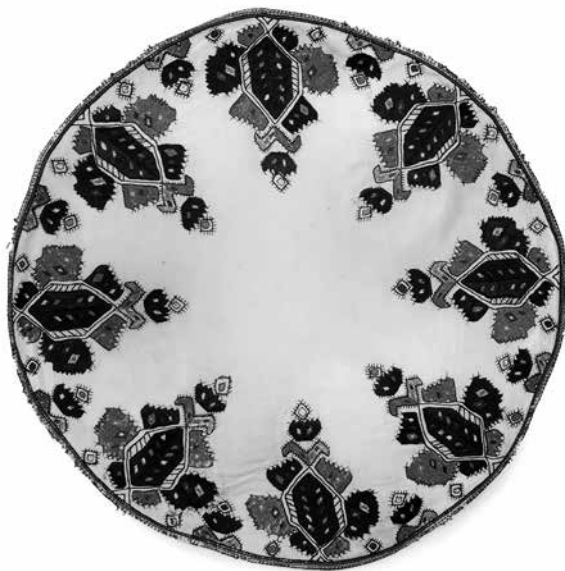
Слика 13. Јастучница, Призрен, инв. бр. 47551

Слика 14. Група жена у коњгама (вез на кецељама је новији), село Брезовац код Аранђеловца, снимео П. Ж. Петровић 1937, ил. бр. 16255

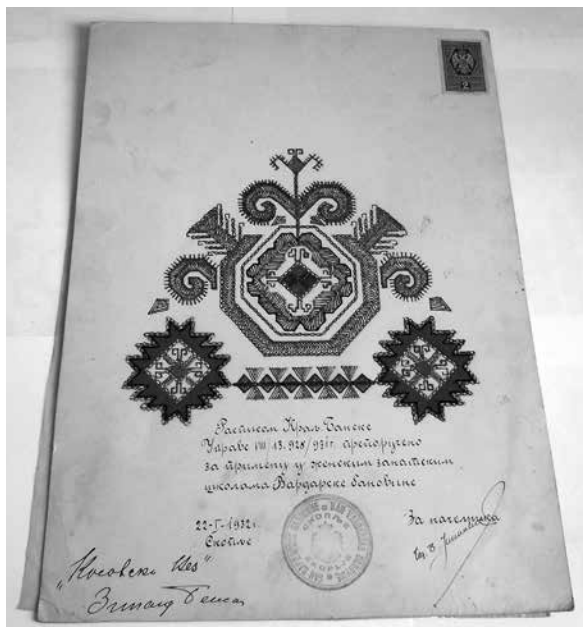
Слика 15. Група жена у коњгама, село Брезовац код Аранђеловца, снимео П. Ж. Петровић
1937, ил. бр. 16256

Слика 16. Миље, Београд, око 1933, инв. бр. 43498

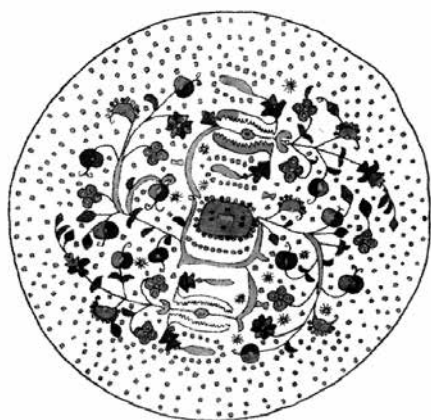
Слика 17. Народни мотиви из Југославије – Албум народних мотива из збирке Бенсон – Скопска Блатија, ил. бр. 12221, Документација Етнографског музеја у Београду

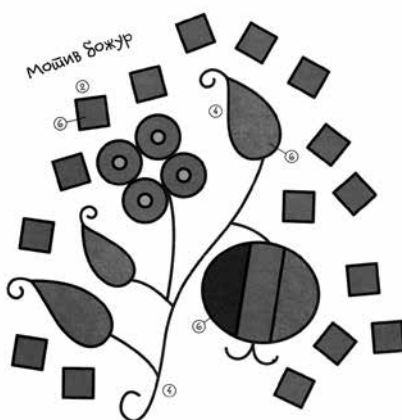
Слика 18. Албум цртежа орнамената Зинаиде Бенсон 1930, ил. бр. 2028/1-15, Документација Етнографског музеја у Београду

Слика 19. Столњак, власништво Марије Драгишић из Петроварадина

Слика 20. Столњак са симболиком Косова, илустрација преузета из Јовановић Марковић 2002

Слика 21. Мотив Ђожур, илустрација преузета из Јовановић Марковић 2002